

RAZVOJ KNJIŽNICA KAO ZAJEDNIČKIH DOBARA

**Ključne karakteristike i
elementi za razvoj knjižnica
kao demokratskih infrastruktura**
Iva Čukić

RAZVOJ KNJIŽNICA KAO ZAJEDNIČKIH DOBARA

**Ključne karakteristike i
elementi za razvoj knjižnica
kao demokratskih infrastruktura**

Iva Čukić

7

UVOD

8

ZAJEDNIČKA DOBRA

13

KNJIŽNICE KAO ZAJEDNIČKA DOBRA

INFORMACIJSKA ZAJEDNIČKA DOBRA

OBRAZOVNA ZAJEDNIČKA DOBRA

PROSTORI ZA UČENJE – ZNANJE SE TEŽE USVAJA
KADA GLAVNO PRAVILA GLASI „ŠŠŠ!“

20

PROSTORNI ASPEKTI – PRINCIPI I PRAVCI U OBLIKOVANJU PROSTORA

PODSTICANJE ZAJEDNIČKOG I AKTIVNOG UČENJA

DIZAJN USMEREN NA ČOVEKA I NJEGOVE POTREBE

KORIŠĆENJE I POSEDOVANJE RESURSA
I TEHNOLOGIJA KOJIMA SE OBOGAĆUJE UČENJE

30

ZAJEDNICA

OSNAŽIVANJE I UKLJUČIVANJE ZAJEDNICE

35

ORGANIZACIJA I UPRAVLJANJE

39

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I DALJI PRAVCI

U ovo doba e-knjiga, mobitela, vatrozidova, zaštićenih medijskih platforma i upravljanja digitalnim pravima, u doba propadanja velikih knjižara, novog buđenja nezavisnih knjižara i Amazona koji metastazira, u doba Google Booksa, Google Searcha i Google Glassa, u doba velikih ekonomskih razlika i neprestane privatizacije javnog prostora i usluga – ali i u doba demokratizacije medijske proizvodnje i procvata kulture »uradi sâm« i aktivizma – knjižnice igraju ključnu ulogu posrednika, osovine cijelog tog vrtuljka. Zato moramo shvatiti kako naše knjižnice funkcioniraju kao ekologija raznih infrastruktura i kao njezin dio, kao mjesta gdje se prostorne, tehnološke, intelektualne i društvene infrastrukture oblikuju i obogaćuju međusobno. Također, moramo razmotriti kako te infrastrukture mogu utjeloviti epistemološke, političke, gospodarske i kulturne vrijednosti koje želimo, kako bismo definirali naše zajednice.

(Mattern, 2020)

****

Koncept zajedničkih dobara reaktuelizovan je 2009. godine dode-
lom Nobelove nagrade za ekonomiju Elinor Ostrom, za njen istra-
živački i empirijski rad na temu zajedničkih dobara. Iste godine
svedočili smo globalnom neuspehu da se reši pitanje klimatskih
promena na samitu svetskih vlada u Kopenhagenu, a samo godi-
nu dana ranije i globalnoj finansijskoj krizi koja će prouzrokovati
ekonomsku recesiju. U tom kontekstu se koncept zajedničkih dobara
počeo analizirati kao način na koji se može upravljati resursima
samoorganizovanjem zajednice, te da može postojati i treći model
u dihotomiji država-tržište.

Ostrom (1990) je u svojim istraživanjima pokrila stotine primera
širom sveta gde zajednice upravljaju prirodnim resursima – paš-
njacima, ribnjacima, vodnim infrastrukturama, poljoprivrednim i
drugim dobrima. Međutim, nakon ovog priznanja, dolazi do velikog
interesovanja i istraživanja novih tipova zajedničkih dobara (Hess,
2008) u okviru kojih se definišu različite podgrupe u zavisnosti od
resursa kojima zajednica upravlja – urbana, obrazovna, kulturna,
digitalna zajednička dobra, itd (Hess, 2008; Ostrom & Hess, 2007;
Harvey, 2012 i drugi).

Veliki je izazov koncept zajedničkih dobara primeniti na različite
resurse, a posebno kada su u pitanju insitucionalizovane prakse
u današnjim političko-ekonomskim i društvenim okolnostima.
Koncept knjižnica kao zajedničkih dobara je u tom smislu poseban
zadatak, te je namera ovog istraživanja da razume različite per-
spektive i izazove onoga što ovaj koncept podrazumeva i donosi.
Fokus istraživanja je na knjižnicama kao obrazovnim zajednič-
kim dobrima - ulozi zajednice, oblikovanju zajedničkih prostora,
i fizičkog i virtuelnog, odnosno mogućnostima organizovanja i
upravljanja.

ZAJEDNIČKA DOBRA

U poslednjih desetak godina, zajednička dobra (commons) postala su glavno polje delovanja i borbe za mnoge progresivne aktere u cilju postizanja društvene, ekonomске i ekološke pravde. Prva zajednička dobra oko kojih su se kroz istoriju društva organizovala, bila su prirodna dobra. Istraživanje Elinor Ostrom (1990), sa kraja prošlog veka, bavilo se upravo zajednicama u domenu prirodnih zajedničkih dobara, ali je utrlo put za zajednička dobra iz drugih domena kao sve aktuelnija i artikulisanija alternativa kapitalističkim odnosima. To je zbog toga što ova dobra predstavljaju i oblik svojine izvan ustaljene podele na privatno i javno, odnosno oblik upravljanja izvan podele na državu i tržište.

Istorijski posmatrano, pojam zajedničkih dobara koristio se za označavanje prirodnih zajedničkih dobara poput poljoprivredne zemlje, šuma, pašnjaka, jezera, ribnjaka ili sistema za navodnjavanje koji su zajednički korišćeni sve do početka perioda *ogradijanja* (eng. enclosure), a koji započinje krajem 16. veka u Engleskoj. Ovaj proces vezuje se za prisvajanje zajedničkog zemjlišta i njegovog pretvaranja u privatno vlasništvo, što je dovelo do ukidanja slobodnog pristupa pomenutim dobrima, kao i ukidanja do tada postojećih formi zajedničkog vlasništva nad njima. Zajednička dobra, kojima su kolektivno upravljali i raspolagali poljoprivrednici, služila su za preživljavanje, odnosno osnovnu reprodukciju (moglo se loviti, pecati, uzgajati dobra i sakupljati drva), a istovremeno su imala i širu društvenu funkciju. Kako Federici (2013) navodi, pored toga što su podsticala kolektivno odlučivanje i saradnju, zajednička dobra su pružala i materijalnu osnovu za procvat solidarnosti i društvenosti unutar lokalne zajednice. Sve svetkovine, igre i skupovi odigravale su se na zajedničkoj zemlji. Marx (1967) upravo u *ogradijanju* vidi ključnu komponentu transformacije feudalnog u kapitalistički sistem, imajući u vidu da je ogradijanje služilo kao ključni mehanizam prvobitne akumulacije kojim su kapitalistički odnosi i privatizacija sredstava proizvodnje omogućeni. Harvey (2012) kasnije prepoznaje koncept ogradijanja u *akumulaciji otuđenjem* koja predstavlja kon-

tinuirani proces (i danas aktuelan) depolitizacije kroz privatizaciju javnih resursa i usluga, odnosno proširivanje logike kapitala na uvek nove društvene domene (Dolenec et al., 2013).

Koncept zajedničkih dobara, koji će kasnije dobiti različite definicije, poput *načina proizvodnje* (Benkler, 2004), *društvenog procesa* (Linebaugh, 2007), *načina reprodukcije* (Federici, 2012), *tipa vlasništva* (Mattei, 2011), odnosno *društvenih odnosa* (Harvey, 2012), svoj "povratak" u teoriju i praksi doživljava u poslednjoj četvrtini 20. veka. Međutim, ono što je zajedničko svim formama ovog fenomena jesu tri osnovne odrednice: *resurs, zajednička i upravljački režim*. Stoga možemo reći da je u pitanju *režim upravljanja resursima od strane zajednice korisnika*: (1) zajednica korisnika najčešće je okupljena oko zajedničkog interesa; (2) *resurs* može biti sve što je korisno zajednici – materijalni ili nematerijalni, prirodni, urbani, ruralni; (3) dok se *režim upravljanja* odnosi na organizaciju, pravila i proces donošenja odluka.

ELEMENTI ZAJEDNIČKIH DOBARA	UPRAVLJANJE	TERMINOLOGIJA ZAJEDNIČKIH DOBARA	ENG
resurs	predmet	zajedničko dobro	commons
zajednica	subjekt	zajedničar	commoner
institucije	režim	zajedničarenje	commoning

Konstitutivni elementi relacijske teorije zajedničkih dobara na osnovu Dellenbaugh et al. (u: Tomašević, 2018, 49)

Važno je naglasiti da zajednička dobra nisu ni javna dobra, niti privatna dobra pojedinaca. Ona pripadaju zajednici koja združeno uspostavlja pravila korišćenja i međusobne kontrole. Yochai Benkler (2003) takođe navodi i dodatna dva parametra koji su relevantni za

razumevanje relacije *privatno-zajedničko-javno*. Prvi parametar se odnosi na *dostupnost resursa* – da li je resurs otvoren svima ili je ekskluzivno dostupan članovima zajednice koja ima vlasništvo nad resursom i određuje pravila upravljanja njime. Drugi parametar se odnosi *stepen regulisanosti* koji se može kretati od strogo definisanih pravila do potpuno slobodnog pristupa (open access commons) (Benkler 2003, 6-7).

Mnogi kritički nastrojeni istraživači pozicionirali su zajednička dobra u širi društveno-ekonomski kontekst, odnose moći i progresivne društvene promene. Nightingale (2019), tvrdi da su zajednička dobra važna za stvaranje novih političkih zajednica. Naime, ako zajedničko dobro shvatimo samo kao resurs koji se deli kroz kolektivna pravila upravljanja, a nije direktno povezan sa tržištem ili državom, to ne znači nužno da će doneti željenu, progresivnu društvenu i političku promenu. Drugim rečima, upražnjena zgrada koja će se pretvoriti u društveni centar zajednice može, na primer, poremetiti beskućnike koji su je koristili kao sklonište, ali i kriminalnu bandu koja ju je koristila u svoje svrhe. Feministička perspektiva podseća na to da uvek zadržimo svest o svojim privilegijama i razmislimo o tome koliko su borbe za zajednička dobra ili prakse zajedništva otvorene i dostupne, posebno onima koji su direktno ugnjetavani, odnosno onima kojima ni najneposrednije potrebe nisu ispunjene: gladnim, beskućnicima, progonjenima na rodnoj, verskoj i rasnoj osnovi (Marcuse, 2009). Stoga se kritička teorija oslanja na snažnu normativnu dimenziju za procenu progresivnih vrednosti zajedničkog. Jedan aspekt ove dimenzije pokriva skup normativnih kriterijuma koji odgovaraju progresivnim vrednostima, dok se drugi aspekt bavi feminističkom perspektivom u kontekstu zajedničkih dobara.

U tom pogledu, Silke Helfrich (u: Hopkins, 2012) predlaže tri normativna kriterijuma zajedničkih dobara - *održiva upotreba, pravičan pristup i kolektivna kontrola* - kao progresivne vrednosti direktno povezane (1) sa materijalnom i ekološkom održivošću, (2) kroz pravičan pristup sa društvenom pravdom, i (3) kroz kolektivnu kontrolu sa demokratijom.

NORMATIVNI KRITERIJUM	ELEMENT ZAJEDNIČKIH DOBARA	PROGRESIVNA VREDNOST
održiva upotreba	resurs	materijalna, finansijska i ekološka održivost
pravičan pristup	zajednica	društvena pravda
kolektivna kontrola	institucije	demokratija

Normativni kriterijumi zajedničkih dobara na osnovi S. Helfrich, sa elementima zajedničkih dobara i progresivnih vrednosti (u: Tomašević et al., 2018, 51)

Koristeći primer lokalne distribucije vode kao zajedničko dobro, Tomašević (2018, 50) razrađuje navedene kriterijume na sledeći način:

- 1 Održivost uključuje tri aspekta - održiva upotreba materijala, tj. pažljiva upotreba (bez oštećenja cevi); finansijska održivost, tj. pokrivanje tekućih troškova i investicija (distribucije vode, kako bi se obnovila infrastruktura povezana sa vodom); ekološka održivost na način na koji se sprečava prekomerna upotreba i zagađenje.
- 2 Pravičan pristup odnosi se na zajednicu, u smislu ko pripada, a ko ne pripada zajednici koja se služi i upravlja resursom, jer zajednička dobra ne moraju nužno biti otvorenog pristupa, već pravičnog. Što se tiče distribucije vode, to na primer znači da, kako bi se sprečilo prekomerno korišćenje, treba ograničiti broj korisnika, ali tada bi svi članovi zajednice trebali imati pristup, jer je voda osnovno ljudsko pravo. Pravičan pristup je tada zavisi od dogovora uspostavljenih kroz institucije kolektivne kontrole.

- 3 Kolektivna kontrola je, prema tome, povezana sa pravilima upravljanja resursima. Ova pravila mogu biti i formalna i neformalna, ali najvažnije je da ih - kako bi zadovoljili normativne kriterijume zajedničkog dobra - osmisli i definiše čitava zajednica korisnika.

Drugi aspekt normativnog pristupa dolazi iz feminističke teorije i rodne perspektive, koja osvetljava svakodnevne prakse, društvene odnose, i prostore kreativnosti i društvene reprodukcije u kojima se ljudi okupljaju, koje dele i u kojima deluju kolektivno (Federici 2012; 2019). Feministička perspektiva u ovom diskursu posebno je važna, jer propituje strukturne oblike društvene razlike kao što su pol, klasa, etnička pripadnost, seksualnost, sposobnost i druge kategorije. Stoga se pristup resursima i njihova kontrola ukrštaju sa feminističkom analizom rodnih odnosa moći i razlika. Rastuće telo feminističke političke ekologije odnosi se na rodni odnos moći oblikovan svakodnevnom interakcijom, gde moć deluje ne samo među polovima, već se razlikuje i prema klasi, rasu, kulturi i mestu, u različitim socijalno-ekonomskim i kulturnim sistemima (Clement et al. 2019). U tom pogledu, kako navodi Nightingale (2019), s obzirom na političku posvećenost podsticanju boljih načina života, važno je osigurati da pokušaji stvaranja zajedničkih dobara ne proizvedu samo bolji pristup i podelu resursa između grupe elita, odnosno da ne proizvode nove oblike marginalizovanih drugih.

KNJIŽNICE KAO ZAJEDNIČKA DOBRA

Uvid u savremene izvore i literaturu omogućava nam da upoznamo terminologiju i ideje koje se danas vezuju za knjižnice kada ih mislimo kroz koncept zajedničkih dobara. Pojmovi koji se najčešće koriste jesu (1) informacijska zajednička dobra (*information commons*); (2) obrazovna zajednička dobra (*learning commons*); i (3) prostori za učenje (*learning spaces*).

1   INFORMACIJSKA ZAJEDNIČKA DOBRA

Prve iteracije ovih dobara pojavile su se u akademskim knjižnicama sredinom 90-ih godina (Beagle 1999; Heitsch & Holley 2011; Sullivan 2010) pojavom svetske komunikacione mreže (World Wide Web) i napretkom u informacionoj tehnologiji, što je značajno uticalo na pristupanje i razmenu informacija. Demas (2005) tvrdi da se pojavom i razvojem IT verovalo da će digitalno zameniti štampano, što će neminovno dovesti do gašenja knjižnica. Međutim, pojava ovog fenomena inicirala je preipitivanje postojećih formi, i nadgradnju koncepta knjižnice u datim okolnostima, uzimajući u obzir izazove koje donosi novo doba. Stoga, jedan pristup odnosi se na definiciju informacijskih zajedničkih dobara koji čine fizički prostor ukrštanja tradicionalnih usluga sa IT, koji su u prošlosti bili razdvojeni (Bonnanda & Donahuea, 2016, Smith 2011; Soemrville & Harlan 2008), dok drugi pristup sugeriše da je pored fizičkog, važan i koceptualni prostor prilagođavanja promenljivom digitalnom okruženju i istraživačkim metodama (Sullivan 2010).

Istoričarka Gertrude Himmelfarb je 1999. godine u svom članku „Revolucija u knjižnicama“ pokrenula pitanje prilagođavanja akademskih knjižnica elektronskim izvorima znanja u okviru svojih tradicionalnih pristupa pružanja usluga. Samom pojavom digitalnih alata, postavilo se pitanje kako privući korisnike u biblioteke kao mesta ne samo za preuzimanje digitalnih informacija, već mesta diskusije o iskustvima učenja. Stoga, početkom i sredinom 90-ih koncept koji će postati poznatiji pod imenom informacij-

ska zajednička dobra omogućuje premošćavanje ove dileme, i postavljanje veze između fizičkog i virtuelnog prostora. Akademske biblioteke se od tada razvijaju kao mesta za eksperimentisanje sa tehnologijom, dobijanje informacija i oblikovanje učenja kroz interaktivni proces.

Informacijska zajednička dobra dobila su veliku pažnju, jer su akademske biblioteke bile prinudene da se prilagode tehnologiji koja se brzo menja, a istovremeno ostanu relevantne za korisnike kao mesta za pronalaženje informacija. Kao što su u prošlosti knjižnice pružale korisnicima čitaonice za pristup i rad štampanim kolekcijama, danas im prižaju prostore za pristup i rad na digitalnim kolekcijama. Informacijska zajednička dobra doprinela su razvoju i prilagođavanju tradicionalnih knjižnica novim digitalnim i virtuelnim formatima. Suštinski značaj je u pružanju bibliografskih i istraživačkih uputstava i smernica (Beagle, 2002), uz dodatnu tehničko-tehnološku podršku koja zadovoljava potrebe različitih korisnika (Steiner & Holley, 2009).

2 OBRAZOVNA ZAJEDNIČKA DOBRA

Početkom 2000-ih je koncept obrazovnih zajedničkih dobara uzeo maha i postao tema teorijskih istraživanja. Kako tvrdi Shannon Mattern (2020), povezivanjem knjižnica sa novim medijima težilo se tome da se zanemare stvaralačke mogućnosti manje tehnoloških ili čak nimalo tehnoloških knjižničkih resursa, te da se ove institucije znanja svode na tehničke usluge i ponudu informacija. U istraživanjima na temu knjižnica kao zajedničkih dobara mogu se primetiti tenzije između pristupa koji prepoznaje ideal knjižnice kao mesta i virtuelnog prostora knjižnice, gde digitalne usluge čine postojanje fizičkog prostora suvišnim (Spencer, 2006). Beagle (2002) je ovu tenziju pomirio objašnjavajući informacijska zajednička dobra kao koncept koji integriše bibliografska uputstva, pomoć u pisanju, medijske usluge putem mrežnih vodiča i tutorijala, istovremeno naglašavajući da je neophodno oblikovati i fizički prostor kao mesto za dobijanje adekvatne pomoći za korišćenje

takvih resursa. Uzimajući u obzir i tradicionalnu ulogu pružanja usluga u knjižnicama, upravo je sredinom i krajem 2000-ih godina, fizičko-virtuelna tenzija napravila mesto za distinkciju između informacionih zajedničkih dobara i obrazovnih zajedničkih dobara. David Loertscher, Carol Koechin i Sandi Zwaan su 2008. godine u svojoj knjizi „The New School Learning Commons Where Learners Win“ definisali obrazovna zajednička dobra kao zajednički prostor koji može biti i fizički i virtuelni.

Jedna od ključnih razlika između informacijskih zajedničkih dobara i obrazovnih zajedničkih dobara jeste da obrazovna vide korisnika kao nekoga ko aktivno doprinosi svojim znanjem i informacijama, a ne kao pukog konzumenta informacija (Turner et al. 2013). Hibert (2019) u svojoj knjizi „Digitalni odrast i postdigitalna dobra“ ističe važnost prelaska sa pasivne apropijacije informacija ka aktivnom stvaranju direktnim doprinosom u zajedničke resurse. Citirajući Nancy Kranich (2017) autor naglašava odgovornost i ulogu knjižnica “da povrate svoju intelektualnu imovinu i ispune kritičku zadaću - unapređivanjem znanja, inovativnosti i kreativnosti kroz demokratsku participaciju u slobodnom i otvorenom stvaranju i razmeni ideja” (Kranich 2017, u: Hilbert, 2019, 88).

Bennet (2003) tvrdi da je koncept obrazovnih zajedničkih dobara odgovarajući pravac za razvoj knjižnica, jer podrazumeva novu vrstu edukacije i učenja koje vode ka kulturi učenja, a ne primarna informacija. Na ovu tvrdnju uticala je teorija socijalnog konstruktivizma u učenju (Matthews, Andrews & Adams, 2011), gde su društveni procesi osnov znanja. U tom smislu, znanje je proizvod sazdan društvenom aktivnošću ljudi, i ono je nerazdvojno povezano sa društvenim delovanjem. Za razliku od informacionih, kod obrazovnih zajedničkih dobara se od korisnika očekuje saradnja i sudelovanje u specifičnim obrazovnim ciljevima i građenju znanja (Wolfe, Naylor & Druke, 2010). Dodatno, oblikuju se kulturne forme novog javnog diskursa koje istovremeno (1) identifikuju modele upravljanja od strane zajednice, (2) omogućavaju kreiranje novih zajednica na principima zajedničkih dobara, i (3) predstav-

ljaju način da ljudi dokažu ličnu vezanost za zajedničke resurse i na taj način se društveno solidarišu (Hibert, 2019)

3 PROSTORI ZA UČENJE – ZNANJE SE TEŽE USVAJA KADA GLAVNO PRAVILO GLASI „ŠŠŠ!“¹

¹ Mattern (2020) str 29.

Uloga fizičkog prostora u odgovaranju na potrebe korisnika/zajednice i u oblikovanju znanja, imajući u vidu i različite stilove učenja i tehnološke mogućnosti inspirisala je i podstakla promišljanje oblikovanja koje na ove izazove odgovara. Stoga su ključna pitanja:

- › Kako i da li knjižnice podstiču zajedničko učenje i zajednički rad?
- › U kojoj meri i da li primenjuju i kombinuju fleksibilan dizajn prostora i savremenu tehnologiju?
- › Da li nude usluge koje korisnici ne mogu naći na drugim mestima?

Malcolm Brown i Philip Long (2006) tvrde da je neophodno oblikovati prostor tako da je usmeren na čoveka (human-centered), i dovoljno fleksibilan da udovolji promenljivim potrebama korisnika i korisnica. Na prvi pogled, to zvuči kao očigledno, međutim, na primer, prva inkarnacija informacijskih zajedničkih dobara podsećala je na statične računarske laboratorije u funkciji opreme i tehnike koja se stavlja u prostor, a ne u funkciji onih kojih taj prostor koriste. Međutim, oni prostori koji su oblikovani prema potrebama korisnika i korisnica, prepoznaju se kao prostori u kojima ljudi žele da provode vreme i unapređuju, odnosno dele svoje znanje.

Pojedini autori tvrde da prostorni dizajn utiče na ponašanje u učenju, te da oblikovanjem različitih formalnih i neformalnih prostora koji olakšavaju učenje se to ponašanje i unapređuje (Turner et al. 2013). Ideja o podsticanju konstruktivnog učenja i razumevanja kroz kolabo-

raciju i interakciju, inicirala je oblikovanje prostora koje nije kruto i rigidno, već stvara uslove i podstiče razgovor i razmenu. Stoga su prostori uglavnom opremljeni kao prostori za kolaborativno učenje uz visokotehnološke karakteristike (Soderdahl, 2011), što podrazumeva:

- › Evoluciju knjižnica od „skladišta knjiga“ do višenamenskog resursa za učenje;
- › Uključivanje raznovrsnih zona za podršku različitim stilovima učenja;
- › Fleksibilnost, prilagodljivost i raznolikost;
- › Doprinos funkcionalnim promenama i napretku u tehnologijama u budućnosti.

Pretpostavka je da se u takvim prostorima razmena znanja bazira na zajedničkom učenju više korisnika i korisnica, te se više saznaće u samoj interakciji između ljudi, uz korišćenje materijala koji je dostupan.

Dakle, ideja o prostorima za učenje u okviru obrazovnih dobara podrazumeva širok spektar elemenata za podsticanje učenja, kroz nove i kreativne načine. Ne govorimo više o statičnom i krutom prostoru, već o fleksibilnim jedinicama u okviru radnih prostora koje su udobne, podstiču interakciju, koriste se bežičnim komunikacijama, te bude kod korisnika i korisnica osećaj opuštenosti, radoznalosti i kreativnosti. Uvođenje oblih, ovalnih i organskih oblika u opremanju prostora – stolovi, sedenje, pultovi, klasteri – proizvodi upravo ovakav efekat. Ukoliko je mobilijar pokretan, omogućava se dodatna konfiguracija prostora za grupe korisnika i korisnica, i različite veličine jedinica koje se koriste za razmenu. Prostorno je takođe stimulativno omogućiti da centralni deo prostora bude sloboden, a da se po obodu sobe rasporedaju ambijenti za grupni ili individualni rad. Prilagodljivost, fleksibilnost i raznolikost omogućuje prilagođavanje prostora potrebama njegovih korisnika i korisnica u cilju kvalitetnijeg učenja i razmene znanja.

PRILAGODLJIVOST	FLEKSIBILNOST	RAZNOLIKOST
Osnova struktura dizajnirana je prema ergonomskim principima	Omogućava korisnicima i korisnicama da sami menjaju/oblikuju prostor	Omogućavaju korisnicima i korisnicama da kreću kroz prostor i menjaju ambijente u cilju kvalitetnijeg učenja i razmene znanja
Korišćenje lакih pokretnih pregradnih panela kojima se može pregrađivati / otvarati prostor	Pokretni paneli, lake akustične pregrade, nameštaj na točkićima,...	Uređivanje prostora kao različitih zona opremljenih različitim vrstama nameštaja
Omogućanje promena tokom određenog vremenskog perioda	Omogućava česte promene ambijenata (čak i na dnevnom nivou)	Omogućava trenutne i brze promene okruženje prilagođava aktivnostima učenja i razmene znanja (čak i na dnevnom nivou)

Oblikovana kao neformalna okruženja, knjižnice ne predstavljaju samim tim samo radni prostor za nekoliko odobrenih sadržaja i aktivnosti, već okruženje oblikovano za ljude i koje podstiče društvene aktivnosti učenja (Brown & Long 2006). Dostupnost hrane ili pića, udobne stolice i nameštaj koji podstiče različite vrste učenja i aktivnosti jesu ključni u oblikovanju prostora, jer čovek postaje centar dizajna prostora za učenje, a knjižnice jedinstvena mesta, laboratorije za pisanje, istraživanje i grupni rad.

TRADICIONALNA KNJIŽNICA	KNJIŽNICA KAO ZAJEDNIČKO DOBRO
preuzimanje informacija	kreiranje sadržaja i znanja
individualan rad	zajednički rad
pojedinačna podrška učenju	integrисана podršка učenju
fiksan radni prostor	fleksibilan radni prostor
bez pića i hrane	cybercafe
tišina	razgovor

PROSTORNI ASPEKTI – PRINCIPI I PRAVCI U OBLIKOVANJU PROSTORA

Bryan Sinclair (2007) navodi pet osnovnih principa koje se vezuju za prostore knjižnica kao zajedničkih dobara, a to su:

- › **Otvorenost**
- › **Fleksibilnost – slobodna organizacija prostora**
- › **Udobnost**
- › **Inspirativnost**
- › **Praktičnost**

Princip *otvorenosti* se odnosi na neograničenu i interdisciplinarnu prirodu prostora. Ovaj princip odnosi se i na oblikovanje i na konceptualnu postavku. U smislu oblikovanja on podrazumeva da tamo gde je neophodno fizički odvojiti neke celine, to treba raditi transparentnim ili polutransparentnim površinama, dok u konceptualnom smislu podrazumeva kombinovanje različitih disciplina pri razmeni znanja.

Fleksibilnost se odnosi na slobodnu organizaciju prostora koja je moguća zahvaljujući bežičnim mrežama, te radni prostor može biti fleksibilan i mobilan, a ne nužno oblikovan kao fiksni radni prostor. Ova vrsta prenosa informacija omogućava da se prenošenje znanja i učenje odvija na bilo kom mestu u prostoru, te omogućava proizvoljno grupisanje i kretanje korisnika i korisnica.

Prostor takođe mora biti *udoban* i dizajniran prema potrebama različitih korisnika i korisnica i stilova korišćenja prostora. Nameštaj treba da bude udoban, lak i mobilan kako bi omogućavao lako premeštanje i oblikovanje ambijanata za grupni ili individualni rad.

Osim udobnosti, prostor mora biti i *inspirativan*, što znači da nameštaj, oprema, raspored i celokupan dizajn treba da slede viziju funkcionalnosti, sofisticiranosti i kreativnosti. Sinclair (2007) takođe navodi da postavljanje umetničkih dela (slike, fotografije, skulpture i drugi mediji) u prostoru pozitivno i inspirativno deluje na korisnike i korisnice prostora.

Na kraju, princip *praktičnosti* se odnosi na oblikovanje prostora koje ipak mora pružiti mogućnosti za stvarni rad i učenje. Izgled i dizajn će se oslanjati na principe koji prepoznaju potrebe korisnika i korisnica i olakšavaju interakciju, ali omogućavaju i individualan rad i učenje.

Pored navedenih principa Brown i Long (2006) navode i tri osnovna pravca u oblikovanju knjižnica:

- 1 Dizajn čija je osnovna namera podsticanje zajedničkog i aktivnog učenja;
- 2 Dizajn usmeren na čoveka i njegove potrebe;
- 3 Korišćenje i posedovanje različitih resursa i tehnologija kojima se obogaćuje učenje.

1 PODSTICANJE ZAJEDNIČKOG I AKTIVNOG UČENJA

Tradicionalni tlocrt knjižnica vrlo često karakteriše uniformnost i jednak pristup svim korisnicima i korisnicama, bez obzira na pojedinačne jedinstvene potrebe ili stilove učenja. Međutim, savremeni pristupi razmene znanja oslanjaju se na trend zajedničkog i aktivnog učenja koje se omogućava dizajnom prostora, fleksibilnim rasporedom, distribucijom nameštaja, resursima i tehnologijama koje su u funkciji primanja i razmene znanja.

Prostori koji podstiču participaciju korisnika i korisnica postaju sve značajniji za aktivno učenje i međusobnu interakciju i angažman. Brojna istraživanja koja se bave načinima na koje ljudi uče i razmenjuju znanje potvrđuju da prostori čiji je izgled donekle neformalniji postaju upavo oni prostori koji imaju značajnu ulogu u kataliziranju interaktivnog i angažovanog učenja. Na primer, interakcije poput diskusija, okruglih stolova, rasprava i timskog rada unapređuju učenje, a dizajn koji te procese podržava je onaj koji omogućava da se radni prostor lako i brzo konfiguriše prema potrebama korisnika i korisnica (Brown & Long, 2006).

2 DIZAJN USMEREN NA ČOVEKA I NJEGOVE POTREBE

Demas (2005) knjižnice vidi kao intelektualna i društvena zajednička dobra, koja aktivno uključuju i podrazumevaju snažnu ulogu i doprinos zajednice u njihovom razvoju. S tim u vezi, i oblikovanje prostora knjižnice kao zajedničkog dobra zavisi od svih uključenih u taj proces, osoblja, bibliotekara, korisnika i projektanata. Sve ove grupe zajednički razvijaju one prostore koje će koristiti, i to prema sopstvenim i različitim potrebama. Planiranje, projektovanje i dizajn prostora knjižnica kao zajedničkih dobara će podrazumevati zajedničke napore korisnika i korisnica, projektanata i osoblja da stvore okruženje koje se holistički odnosi prema prostorima za učenje i pruža ekosistem koji podstiče produktivne interakcije između onih koje taj prostor i koriste. Uloga projektanta je ovde da identificuje i realizuje ono što budući korisnici i korisnice žele u okviru prostora za zajedničko i aktivno učenje i razmenu. Upravo na taj način se postiže veća humanizacija prostora, a fokus na stvarne potrebe dovodi do dizajna koji je usmeren na čoveka.

Međutim, treba naglasiti izazove koji leže u ovakovom oblikovnom pristupu, a koje je neophodno imati na umu. Prvi podrazumeva osmišljavanje načina kojim je moguće mapirati sve te potrebe, odnosno omogućiti različitim akterima da iskažu svoje mišljenje i praviti prostor kojim se podstiče ovakva vrsta učestvovanja u budućem oblikovanju. Preduslov za oblikovanje zajedničkog prostora

je zajedničko razumevanje i identifikovanje programa, stilova i načina učenja, radnih navika, te aktivnosti koje prostor mora da ispunji. Ovakva vrsta mapiranja vodiće do sinteze materijala i definisanja projektnog zadatka koji će inkorporirati sve želje i potrebe. Upravo će definisanje budućih aktivnosti biti ključno u razlici između *dobro osmišljenog prostora za aktivno učenje i zajednički rad i prostorije u kojoj se aktivnosti tek dešavaju*. Jednom kad su aktivnosti i želje za dizajnom poznate i prioritizovane, može se pristupiti oblikovanju prostora. Drugi izazov predstavlja formiranje tima koji prati, vodi i aktivno reaguje u svim segmentima oblikovanja ovog prostora do krajnjeg ishoda. U svakoj izvedbi prostora nesumnjivo moramo računati na potencijalne probleme koji se pojavljuju onda kada ideja postaje realnost. Tada je neophodno oformiti tim koji je odgovoran za rešavanje nepredviđenih situacija, a koji čine upravo delegirani predstavnici različitih grupa koji su prošli kroz sam proces definisanja projektnog zadatka. Ovakva vrsta uključenosti tokom celokupnog procesa budi osećaj „zajedničkog“ kod pojedinaca, veći stepen odgovornosti i participacije, čime se kasnije ostvaruje i veći nivo angažovanosti u aktivnostima i programima knjižnice.

Brojni autori vide uključivanje zajednice u procese oblikovanja prostora, i fizičkog i virtuelnog kao ključne (Bickford & Wright, 2006). Tradicionalno shvatanje oblikovanja prostora podrazumeva da se isključivo eksperti bave određenim oblastima u kojima imaju ekspertizu – nastavno osoblje i bibliotekari razvijaju kurikulume, programe i planove; IT sektor donosi odluke o tehnologiji, projektanti se bave oblikovanjem prostora, itd. Međutim, kako to Boyer i Mitgang (1996) vide, vrlo često akademska i profesionalna opределjenost vodi ka fragmentaciji znanja i „teritorijalnosti“. Iako je takva specijalizacija znanja dovela do inovacija, propušta se puna snaga i potencijal uskladivanja znanja i zajedničkog učenja (Boyer & Mitgang, 1996). Upravo se zajedničkim pristupom i angažovanjem različitih znanja dolazi do toga da prostor bude oblikovan tako da oslikava različite potrebe, te da odstupa od ideje da postoji jedinstveno univerzalno rešenje koje odgovara svima.

Konačno, ovakav pristup daje daleko veću slobodu u formiranju vlastitog profila prostora na temelju preferencija ljudi kojih ga koriste, kao i prema artikulisanim potrebama, interesima i željama zajednice korisnika i korisnica. Knjižnice oblikovane kroz ovaj proces formiraju društvenu zajednicu u kojoj je interakcija zasnovana na zajedničkim aktivnostima i prepoznavanju prava na društveni i fizički prostor.

3 KORIŠĆENJE I POSEDOVANJE RESURSA I TEHNOLOGIJA KOJIMA SE OBOGAĆUJE UČENJE

Brzina promena u tehnologiji utiče na infrastrukturu koju knjižnice mogu blagovremeno da omoguće, što je u direktnoj vezi sa vrstom usluga koje pružaju svojim korisnicima. Svakako se podrazumevaju lične pokretnosti korisnika i korisnica kao što su laptopovi, tableti ili druge vrste gedžeta. Međutim, prilagođavanje promenama uključuje i posedovanje sopstvene infrastrukture za podršku učenju i razmeni znanja - od uvođenja posebnih ekrana za deljenje sadržaja do odgovarajućih softvera koji su korisnicima dostupni.

Međutim, pored tehnoloških inovacija i prilagođavanja trendovima, potrebno je razmišljati i o drugim resursima koji pospešuju učenje. Neki od primera mogu biti (1) odgledne urbane bašte za školarce i starije korisnike, (2) model otvorenog kalendara za pristup resursima i predlaganje aktivnosti, i/ili (3) makerspace samo su neki od predloga koji prostor knjižnice mogu učiniti više zajedničkim i interaktivnijim.

Urbano baštovantsvo nije samo uzgajanje hrane i bilja, već predstavlja edukativni alat koji čini preduslov za održivu gradsku sredinu, zdravlje ljudi i kulturu življjenja (Krasny et al., 2014). U razvijenim zemljama se urbane bašte predstavljaju deo šireg međunarodnog pokreta sa ciljem podizanja svesti o društvenim i envajmentalnim aspektima (Lyndon, 2012; Krasny et al., 2014). Pored edukativnog karaktera, treba uvažiti i estetsku prirodu urbanih bašta u pogledu inspirišućih i opuštajućih zelenih ambije-

nata, koji za prostore knjižnica mogu biti posebno značajni. Mogu nastati na krovovima, panelima, u džakovima, akvarijumima ili saksijama. U Berlinu, Parizu, Amsterdamu i drugim evropskim gradovima je urbano baštovanstvo preraslo u obavezne eko baštne pri školama gde đaci jedu ono što su zasadali, a istovremeno uče o ishrani i održivom razvoju. Kako ove prostore mogu uređivati svi korisnici, ali i lokalna zajednica u neposrednom okruženju, one direktno utiču na poboljšanje kvaliteta življenja i kolaborativne akcije lokalne zajednice i različitih eksperata (Lyndon, 2012; Krasny et al., 2014). Tako brojni primeri ukazuju na međusektorskiju i interdisciplinarnu saradnju između različitih aktera – lokalne zajednice, aktivista, arhitekata, urbanista, biologa, ali i specifične oblike podrške lokalnih samouprava (Lyndon, 2012; Krasny et al., 2014).

Otvoreni kalendar odnosno poziv korisnicima da predlažu programe i preduzmu inicijativu u kreiranju sadržaja je alat koji može biti online ili offline, u okviru kojeg je moguće upisati predlog aktivnosti koja bi se odvijala u prostoru knjižnice. Ukoliko je online, postoji niz platformi koje omogućavaju ovakav vid usluge; ukoliko je offline u prostoru je dovoljno označiti mesto gde korisnici mogu da ostavljaju svoje predloge. Aktivnosti i programi mogu da se kreću od javnih programa namenjnih široj javnosti (predavanja, filmske projekcije, promocije knjiga) do programa namenjenih manjoj grupi korisnika (čitalačke sesije, diskusione grupe, itd).

Svaki unos u kalendar podrazumeva sledeće informacije, na primer:

- › Naziv događaja;
- › Datum i vreme;
- › Prostorija ili deo prostorije; u nekim slučajevima može biti i spoljašnji prostor;

- › Ime i kontakt organizatora/predлагаča aktivnosti;
- › Vrsta događaja;
- › Opis događaja.

Novija istraživanja o razvoju akademskih i drugih knjižnica bave se pojavom *makerspaces*-a koji se definišu kao „okruženje za kolaborativno učenje gde se ljudi okupljaju, razmenjuju alate i materijale i uče nove veštine. U ovom prostorima akcenat nije na samom prostoru ili setu materijala, već na saradnji i stvaranju“ (Turner et al., 2013). Naime, makerspace je radni prostor koji je otvoren za celu zajednicu, a služi istraživanju, konstruisanju i učenju. Omogućava alate i znanje iz naučno-tehnoloških oblasti i služi kao otvorena laboratorijska sredina za one koji imaju specifične načine učenja ili žele da realizuju svoju ideju. U ovakvim prostorima se na raspolaganju nalaze tehnički materijali, alati, radni prostor, računari i stručna pomoć u celokupnom procesu – od ideje do realizacije. Korisnici i korisnice prostora imaju otvoren pristup svim sadržajima od biblioteke do mašina i potpuno su slobodni da koriste sve dostupne resurse. Otvoreni su za decu, umetnike, kreativce, odrasle, preduzetnike i nude širok spektar opreme – od 3D štampača, CNC mašina, skenera do jednostavnih alata.

Dakle, obrazovna zajednička dobra omogućavaju korisnicima (Rocky View Schools, 2020):

- › Da stvaraju sopstvene prostore za učenje;
- › Dinamičan prostor za učenje uz međusobne interakcije;
- › Pristup različitim resursima:
  - Ljudskim: Osoblje koje olakšava pristup znanju

- Sadržaju: prostornim, štampanim, digitalnim i drugim resursima
- › Saradnju sa drugima;
- › Kreiranje sadržaja i aktivnosti;
- › Umrežavanja i deljenje sadržaja i znanja.

U kontekstu ključnih karakteristika i prostornog aspekta, razlika između tradicionalne knjižnice i knjižnice kao zajedničkog dobra, data je u sledećoj tabeli (Rocky View Schools, 2020):

Obrazovna zajednička dobra su fleksibilni prostori gde je eksperimentisanje, istraživanje i kreiranje sadržaja i aktivnosti evidentno. Ovi prostori omogućavaju korisnicima i korisnicama interakciju i razmenu znanja, upuštanje u kritičko mišljenje i aktivno učenje u okviru okruženja koje je obogaćeno informacijama, različitim resursima i tehnološkim rešenjima. S tim u vezi, neophodno je posvetiti se:

- 1 načinima izgradnje zajednice koja će omogućiti stvaranje prostora za zajedničko i aktivno učenje (i obrnuto, na to kako će oblikovanje prostora uticati na izgradnju zajednice);
- 2 načinima kojima će tehnologija podstići izgradnju zajednice i razmenu informacija i znanja;
- 3 odnosno tome kako će se zajednica angažovati u oblikovanje kurikulima i edukativnih programa i sadržaja.

TRADICIONALNA KNJIŽNICA

- › Definisan fizički prostor sa određenim radnim vremenom
- › Jedinstveni model funkcionisanja koji prepoznaće univerzalnog korisnika
- › Materijali postavljeni na police, suština u štampanom materijalu
- › Ograničen izbor resursa za istraživanje i učenje
- › Bibliotekari su zaduženi za kreiranje kurikuluma i programa
- › Bibliotekari upravljaju resursima za učenje
- › Knjižnica je tiho mesto za čitanje i učenje
- › Pritup tehnologiji i fizičkim resursima obavlja se na poseban zahtev
- › Prostori iz kojih se pristupa resursima ili ih se pozajmljuje
- › Računarski prostori su jasno definisani
- › Ne postoji široka upotreba interneta i tehnologija u svim svojim kapacitetima

KNJIŽNICA KAO ZAJEDNIČKO DOBRO

- › Podrazumeva i fizički i virtuelni prostor
- › Prostor u kojem aktivno učestvuje i zajednica korisnika
- › Zajedničko učenje je u fokusu
- › Dizajn prostora koji podrazumeva različite stilove učenja
- › Fleksibilnost u fizičkom oblikovanju prostora – pokretni paneli, nameštaj (stolice, police, stolovi) i prisustvo novih tehnologija
- › Prisutnost različitih dostupnih resursa
- › Integrisana kolekcija štampanog, neštampanog i digitalnog materijala
- › Međusobna interakcija i razmena znanja stvara novu vrstu znanja
- › Izgradnja kulture saradnje
- › Fleksibilnost u zakazivanju i pristupu materijalu i resursima – politike otvorenih vrata ili otvorenog kalendara
- › Primena online sistema upravljanja i raspolažanja resursima koja omogućava pristup 24/7
- › Podsticanje razgovora i diskusije kao mehanizma za aktivno učenje i angažovanje
- › Primena i korišćenje dodatnih resursa u cilju podrške razvoja znanja
- › Neposredna veza sa resursima
- › Timski pristup
- › Prostori za zajedničko učenje u kombinaciji sa prostorima za individualno učenje
- › Prostori koji omogućavaju primenu različitih materijala za učenje – digitalni, tekstil, metal, drvo, papir, plastika, itd.

ZAJEDNICA

U diskursu zajedničkih dobara, zajednica predstavlja jedan od tri ključna elementa – zajednica, resurs i institucije (norme i pravila). Postoje različiti vidovi zajednica od tradicionalnih do geografskih, međutim, zajednica se može tumačiti i kao skupina ljudi koji imaju zajedničke vrednosti, norme i potrebe. Upravo zajednička potreba navodi ljude da se ujedine i razviju zajedničke norme za upravljanje ili raspolaganje nekim resursom koji doživljavaju kao zajedničko dobro (Tomašević et al, 2018). U obrazovnim zajedničkim dobri-ma, zajednica je grupa ljudi okupljena oko zajedničkih vrednosti, svrhe i dogovora oko ciljeva. Ovde se pojam zajednice odnosi na društveni kontekst onih koji taj prostor koriste u najširem smislu. Peck (1993) je zajednicu deifnisao kao „grupu ljudi čiji su se članovi obavezali na međusobnu komunikaciju na dubljem i autentičnjem nivou“. Stoga, prava zajednica postoji onda kada članovi međusobno komuniciraju na smislen način čime se produbljuje razumevanje stvari, gradi poverenje i ostvaruje zajedničko učenje. Zajednica u okviru obrazovnih dobara ima potencijal da oblikuje drugačije vrste učenja i razmene znanja, te oblikuje klimu koja je motivišuća i kvalitativno drugačija. Naime, kvalitativno drugačije učenje podrazumeva ne sticanje veština i informisanje, već kolektivno stvaranje znanja razmenom, ohrabrvanjem, mentorstvom i razumevanjem različitih perspektiva raznovrsnog članstva (Bickford & Wright, 2006).

Takođe, istraživanja o teoriji učenja, načinima na koje mozak radi, kolaborativnog učenja i angažovanja, pokazala su da ljudi najbolje uče u zajednici (Bickford & Wright, 2006). U okviru obrazovnih zajedničkih dobara paradigma zajednice je ona koja stavlja naglasak na društvenoj interakciji i unapređenju učenja kroz zajednički rad i razmenu. Upravo zato je neophodno preispitati ulogu i virtuelnog i fizičkog prostora knjižnice kao ključnog elementa ove paradigmе. Bickford i Wright (2006) predlažu tri strateška pravca za izgradnju zajednice koristeći resurse knjižnice:

- › Unapređenje prostora za učenje;
- › Korišćenje informacione tehnologije za unapređenje komunikacije i saradnje;
- › Uključivanje zajednice u oblikovanje kurikuluma i pedagoškog okruženja.

Autori ističu da obrazovna zajednička dobra neguju i podstiču umrežavanje (a ne razdvajanje), te da zajednicu u obrazovnim zajedničkim dobrima čine i bibliotekari, i korisnici (različitih starnosnih dobi, interesovanja i opredeljenja), stručnjaci, istraživači, studenati, arhitekte, tehnolozi i drugi zainteresovani da učestvuju u procesu dijaloga i oblikovanja knjižnice (Bickford & Wright, 2006). Ovako postavljena definicija zajednice proizilazi iz mišljenja da se ne mogu oblikovati prostori za efikasno učenje i zajednički rad ako se ne prepozna suštinski značaj onoga što svako od aktera donosi. Dodatno, takvim pristupom razvijaće se sposobnost razumevanja različitih pespektiva i iskustava čime će se podstići druga vrsta učenja, timskog učenja jednih od drugih, što donosi dalekosežne promene u obrazovanju (Bickford & Wright, 2006).

2 Pew Research Center objavio je niz studija o materijalima i uslugama koje Amerikanci žele u svojim knjižnicama. Neki od rezultata: 90% ispitanika kaže da bi zavarivanje javne knjižnice utjecalo na njihovu zajednicu, a 63% smatra da bi taj utjecaj bio „velik“ (Mattern, 2020, 16).

Shannon Mattern (2020) u svojoj knjizi „Knjižnica kao infrastruktura“ ističe suštinsku ulogu knjižnice kao društvene infrastrukture za razvoj znanja i zajednice. Autorka naglašava prostornu komponentu u vreme digitalnog prodora, odnosno značaj mesta koji pokazuje svoju otvorenosti i oblikovanjem može nekoj zajednici dati odraz njenog karaktera. Primeri na koje se poziva su uglavnom sa američkog kontinenta gde knjižnice imaju suštinsku ulogu u životu jedne zajednice². Jesse Hicks i Julie Dressner (2014) ističu kako su knjižnice u Njujorku evoluirale u društvene centre, pružajući čitav niz usluga i programa, te je u poslednjoj dekadi cirkulacija knjiga skočila za 46 procenata, godišnje posete za 59 procenata, a poseta programima čak za 88 procenata.

U okviru Gould knjižnice u Americi često se dešavaju čitanja poezije, autorski događaji, debate, koncerti ili diskusione grupe koje organizuju bibliotekari u saradnji sa studentima, nastavnim osebljem i članovima zajednice (Sullivan, 2010). Demas (2005) upoređuje ovaj širok spektar aktivnosti koje knjižnice mogu da pruže sa ulogom koju je Museion u Aleksandriji imao – dom muzike, poezije, izlagачkih aktivnosti i biblioteke.

OSNAŽIVANJE I UKLJUČIVANJE ZAJEDNICE

Početni koraci u osnaživanju i uključivanju zajednice mogu se ostvariti kroz istraživanja i pružanju mogućnosti korisnicima i korisnicama da sami participiraju u sadržajima i aktivnostima. Naime, u okviru istraživanja/upitnika, koje može biti i online i offline, mogu se mapirati ključne potrebe za različite ciljne grupe (prethodno definisane). Potrebno je ispitati koje vrste intitucionalnih i vaninstitucionalnih aktivnosti korisnici i korisnice vide kao deo knjižnica, za koje uzraste, da li su u pitanju samo sadržaji kulture ili postoji interesovanje za organizovanjem događaja koje se bave i lokalnim pitanjima, na primer. Fokus-grupe mogu biti organizovane kao konsultacije sa korisnicima i korisnicama, ali i za prikupljanje informacija o potrebama. Treba težiti radu sa različitim ciljnim grupama: mladima, srednjom generacijom, roditeljima, starijima, marginalizovanim grupama, pa i umetnicima i kulturnim radnicima, odnosno onim ciljnim grupama, koje bi potencijalno mogli da doprinesu budućim aktivnostima i sadržajima knjižnica. Cilj ovih konsultacija jeste da se utvrdi:

- › Na koje potrebe knjižnica treba da odgovori?
- › Koji sadržaji su potrebni/poželjni?
- › Na koji način je moguće uključiti ljude?
- › Koji potencijal prostor knjižnice ima u smislu unapređenja kvaliteta života u lokalnoj zajednici?

- › Kako korisnici i korisnice vide sadržaje knjižnice, a kako organizaciju i upravljanje?
- › I na koji način i koliko su spremni i voljni da se uključe?

Ovako postavljeni prvi koraci, jasnije će usmeriti dalje mogućnosti i aktivnosti za osnaživanje i uključivanje zajednice, odnosno dati presek potreba, ali i stepena zainteresovanosti korisnika i korisnica da se aktivnije uključe. Nekoliko svetskih knjižnica sprovelo je procese kontinuiranog angažovanja u oblikovanje. Univerzitet u Mičigenu je u saradnji sa Harlan Hatcher knjižnicom iskoristio osnivanje galerije za izgradnju zajednice. U saradnji sa kampusom i lokalnom zajednicom knjižnica danas postavlja studentske izložbe, predavanja i sadržaje na osnovu onih predloga koji su nastali u toku konsultacija i rada sa ostalim akterima (Stuart 2009). Slično tome je i Saltire Centar knjižnica u Glazgovu otvorila mogućnost predlaganja programa za svoje korisnike (Howden, 2008). Beagle tvrdi da ovakvi pristupi podstiču društvenu inkluziju i stvaraju osećaj zajednice koja istovremeno i aktivno uči (2006), jer upravo u obrazovnim zajedničkim dobrima leži sposobnost da stvore i doprinesu društvenoj dimenziji učenja.

Važno je naglasiti da pozivanje ljudi da učestvuju u zajedničkom donošenju odluka ili oblikovanju nekog programa i prostora može biti veoma iscrpljujuće, posebno u početnim fazama, ali kasnije doprinosi osećaju kolektivnog i podeljene odgovornosti. Kako je Margaret Wheatley (1992) istakla ne može se tražiti od ljudi da odgovore na pojedinačne stvari i preuzmu odgovornost, ako od početka nisu bili involvirani u stvaranje ideje, te sam proces oblikovanja nisu doživeli kao stvar kojoj pripadaju. Ostvarivanje učešća i podsticanje međusobne saradnje su presudni za aktiviranje ljudi u njihovim punim kapacitetima što na posletku i dovodi do promene.

Međutim, ne treba zanemariti i kulturne razlike među članovima zajednice, pogotovo onda kada su praćene različitim pozicijama

moći i hijerarhije. Tada, ove pozicije mogu znatno uticati na dinamiku angažovanja, učešće u donošenju odluka ili u iskazivanju sopstvenog mišljenja. U tim situacijama dešava se ili da pojedinci sami sebe isključuju i ograničavaju, ili se od onih sa pozicije moći mišljenje drugih ne uvaža i zanemaruje. Jedino onda kada zajednica razvije mehanizme na osnovu kojih će članovima omogućiti prostor za jednako učešće, razmenu čak i suprotstavljenih mišljenja i pozicija, i osvestiti osetljivost na neke teme, tada će ona biti u svom punom potencijalu.

ORGANIZACIJA I UPRAVLJANJE

Ideja knjižnica kao zajedničkih dobara, pored promene pomenu-tih obrazaca, utičaće i na promenu same organizacijske struktu-re institucije, što za posledicu ima promenu načina upravljanja i programiranja. Najdominantniji modeli knjižnica su ili (1) privatne inicijative / vaninstitucionalizovane – kroz privatni sektor ili orga-nizacije i udruženja iz oblasti kulture, čiji se programi finansiraju iz privatnih izvora ili javnim sredstvima; ili (2) javne ustanove / institucionalizovane – koju osniva, finansira i njome upravlja jedinica lokalne samouprave ili država. Međutim, narativ zajed-ničkih dobara nameće oblike restoracije kolektivnog u slučajevima upravljanja infrastrukturom i resursima. Ostrom (1990) je u svom radu dokazala da se različitim resursima može uspešno upravljati samo-organizacijom građana i građanki, te da to predstavlja „treći pristup“ u dijtomiji država-tržište u smislu upavljanja, odnosno u dijtomiji privatno-javno u smislu vlasništva.

Upravljanje, odnosno institucije, su treći i najkompleksniji ele-ment zajedničkih dobara, koji treba razumeti kao (Tomašević et al., 2018, 48):

„opetovanu društvenu praksu korisnika i korisnika koja se odnosi na neki resurs kojim se upravlja kao zajedničkim dobrom. Institucije su u isto vrijeme “pravila” koja ograničavaju ponašanje korisnika i “organizacije”, entiteti koje korisnici uspostavljaju radi nekih kolektivnih ciljeva. Insti-tucije oblikuju i primjenjuju zajednice da bi ih koristile kao resurs na način koji optimalno koristi svim korisnicima i sprečava pretjerano iskorištavanje, preslabo korištenje i zloupotrebu.“

Važno je naglastiti da zajednička dobra u smislu upravljanja ne treba razumeti kao nešto što funkcioniše *izvan* države i tržišta, jer to prosto nije moguće. Svi savremeni primeri zajedničkih dobara nalaze se na teritorijama pod kontrolom države, a istovremeno

unutar kapitalističkih država, te je nemoguće ne biti pod uticajem državnih institucija i tržišnih uslova. Međutim, sam režim upravljanja resursom jeste različit od onog režima koji sprovodi država ili tržište (Ostrom, 1990; Tomašević et al., 2018).

Diskurs zajedničkih dobara predstavlja osnov za demokratske inovacije, te je moguće razmišljati o hibridnim modelima koji uključuju, ali i zaobilaze državu i tržište, što podrazumeva inovacije ograničene pravnim ili institucionalnim okvirom. Jedan od takvih primera predstavlja civilno-javno partnerstvo - zajedničko i suradničko delovanje u cilju efikasnije i kvalitetnijeg upravljanja javnim resursom. Deljenjem odgovornosti u procesu upravljanja uspostavlja se novi model strukture raspolaganja resursom. Različiti primeri pokazuju da se ovaj model može uspostaviti na inicijativu oba sektora, a da se odgovornosti definišu kroz jasno postavljena pravila, zadatke i legislativne okvire. Takođe, brojni autori i autorke (Petrović, 2012; Mišković et al., 2015; SEEDS, 2015) ukazuju da na razvoj civilno-javnog partnerstva i zajedničkog upravljanja utiče set pravnih, planskih, političkih, ekonomskih i idejnih instrumenata na koje je potrebno posebno obratiti pažnju: (1) zakoni, pravila, odluke; (2) planovi i strategije razvoja; (3) materijalna podrška i izvori finansiranja; (4) dostupnost informacija; (5) prilike za upoznavanje i saradnju između civilnog i javnog sektora – tribine, radionice, različiti događaji; i (6) usavršavanje i edukacija oba sektora o mogućim modelima i načinima saradnje. Treba naglasiti da se u različitim lokalnim kontekstima javljaju određeni izazovi u političkom i profesionalnom smislu, te niz prepreka kroz institucije (Carmin, 2010), ali i izazovi u zajednici koji se ogledaju u nepoverenju građana prema ovakvim aranžmanima, odnosno samim institucijama i njihovoj spremnosti da se upuste u ovakvu vrstu demokratske inovacije (Petrović, 2012).

Jedan od prvih primera hibridne institucije u regionu jeste osnivanje Pogona – Zagrebačkog centra za nezavisnu kulturu i mlade, gde su udruženja okupljena oko Saveza Operacija grad u saradnji sa Gradom Zagrebom stvorili ustanovu na temeljima civilno-javnog

³ Uloge, odgovornosti i ovlašćenja osnivača precizno i detaljno su definisane temeljnim dokumentima koji se mogu naći na internet stranici Pogon-a. Takođe, na istoj stranici nalaze se svi programski i finansijski izveštaji, kao i informacije za korisnike, što upućuje na odgovorno i transparentno upravljanje.

partnerstva.³ Uloga Grada je da osigura (1) odgovarajuće prostore, (2) osnovna sredstva za funkcionisanje Pogon-a i odvijanje programa, kao i da (3) vrši javni nadzor nad korišćenjem imovine i nad radom centra kao javne ustanove. Uloga Saveza temelji se na nekoliko elemenata: (1) povezivanje dva podsektora civilnog društva – nezavisne kulture i mладих, što se osigurava kroz programsko upravljanje i učestvovanje organizacija u Savezu, a definisano je osnivačkim aktom, (2) osigurava programe koji će se odvijati u Pogon-u, i pribavlja sredstva iz domaćih i stranih fondova, i (3) na definisanju Pogon-a kao ustanove koja upravlja sa nekoliko lokacija - polilokacijska karakteristika, čime se ostvaruju raznolike potrebe mладих i aktera nezavisne kulture (Višnić, 2013). Pogon predstavlja jedan od ključnih primera u Hrvatskoj i regionu, koji je otvorio prostor za promišljanje institucionalnih aranžmana i demokratskih inovacija u upravljanju.

Kao i u slučaju Pogon-a, modeli civilno-javnog partnerstva podrazumevaju jasno definisane uloge, pravila i odgovornosti između uključenih partnera. Takođe, oni ne znače nužno jedan mogući model, već set odnosa između uključenih partnera (Mišković et al., 2015, 63):

- › **Model hibridizacije** – partnerstvo javnog i civilnog sektora u suoствivanju i suupravljanju novom zajedničkom institucijom koja preuzima ulogu upravljanja javnim resursom.
- › **Model zajedničkog upravljanja** – formiranje zajedničkog tijela upravljanja javnim resursom u kojem je jednak broj predstavnika javnog i civilnog sektora
- › **Model suradničkog upravljanja** – partnerstvo javne ustanove s određenim brojem organizacija civilnog društva u svrhu zajedničkog upravljanja korištenjem prostora u javnoj infrastrukturi koja je u nadležnosti javne ustanove.

- › **Model proširene suradnje** – suradnja javnog i civilnog sektora uspostavljena je isključivo na razini davanja javnog resursa civilnom sektoru na upravljanje i korištenje na određeno vrijeme bez naknade uz obavezu javnog sektora da pokriva dio materijalnih troškova korištenja infrastrukture, a civilni sektor osigurava javnu namjenu (kulturnu i društvenu) prostornog resursa.
- › **Model nove javne kulture** – transformacija postojećeg centraliziranog modela upravljanja javnim kulturnim ustanovama prema uspostavljanju demokratizirane strukture upravljanja. Uključivanjem predstavnika organiziranog civilnog društva i građana u članstvo upravnih vijeća osiguralo bi se sudjelovanje različitih dionika u upravljačkoj strukturi.

Ovu modeli ne daju krute i egzaktne pravce za razvoj zajedničkog upravljanja, već služe kao inspiracija i osnaživanje zainteresovanih i uključenih strana. Dakle, kada govorimo u zajedničkom upravljanju mislimo na organizacijski sistem upravljanja koji će omogućiti veći nivo uključivanja zajednice, i ostvarivanje mogućnosti da odlučuju o resursima koje koriste. Reč je o vrlo složenim procesima i izazovnim poduhvatima koji zahtevaju niz resursa, između ostalih i ljudske, te visok nivo motivisanosti da se u ovakav proces udje. Takođe podrazumeva regulisanje pitanja moći i odgovornosti, načina donošenja odluka, potrebe i specifičnosti lokalnog konteksta i društvenih uslova.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I DALJI PRAVCI

⁴ Jedan od zaključaka sa online konferencije „Knjižnice kao zajednička dobra“, 3. novembar 2020.

Kako u kontekstu Hrvatske, ali i celog региона, knjižnice kao zajednička dobra predstavljaju relativno nov fenomen⁴, u završni deo istraživanja fokusira se na određena pitanja sa ciljem upućivanja na dalje pravce istraživanja i bavljenja ovom temom. Premda konstitutivne elemente zajedničkih dobara čine resurs, zajednica i upravljanje, koji su nerazdvojni, oni se mogu posmatrati i kao istovremeno nezavisni, jer mogu zavisiti i od uticaja spoljašnjih i drugih faktora, odnosno promena koje na njih utiču – (1) promena zajednice korisnica i korisnika koja se menja sa godinama, a resurs i institucije upravljanja ostaju isti, (2) promena institucionalnih aranžmana, dok se zajednica i resurs ne menjaju, ili (3) promena resursa, a zajednica i način upravljanja i dalje ostaju isti. U tom kontekstu, navedena pitanja ne treba posmatrati kao kruta usmerenja i istovremene kategorije, već kao kolektivnu vežbu, odnosno okvir, inspiraciju i polazište za razmišljanje.

RESURS

Prostor

- › Koje su najvažnije funkcije koje treba podržati u okviru prostora?
- › Koje su nove funkcije koje bi prostor mogao da dobije?
- › Postoji li mogućnost drugačijeg prostornog oblikovanja unutar knjižnice?
- › Kako je definisana tipologija prostora (zajednički, otvoreni, zatvoreni, pojedinačni, multifunkcionalni)?
- › Koja su pravila korišćenja prostora?

Kolekcija

- › Kako je organizovana vaša kolekcija?
- › Da li ona uključuje i štampane i digitalne resurse?
- › Na koji način?
- › Da li je zajednica uključena u oblikovanja kolekcije?
- › Da li je ona dostupna svima?

Tehnologija

- › Kako prostor podržava tehnologiju koja se razvija?
- › Koje uređaje i softvere imate u svom prostoru?
- › Šta treba tehnološki unaprediti?

Drugi resursi

- › Šta posedujete od dodatnih resursa?
- › Koliko ste spremni da uvodite nove resurse i koje?

ZAJEDNICA

- › Ko čini tu zajednicu?
- › Kako podstičemo njihovo angažovanje?
- › U kojim sferama rada i organizacijske strukture?

- › Postoje li mogućnosti za predlaganje programa i aktivnosti?
- › Ako da, koji su kriterijumi?
- › Na koji način se definišu programi i sadržaji?

UPRAVLJANJE

- › Ko su uključeni akteri?
- › Kakva je raspodela odgovornosti između aktera?
- › Kako se donose odluke?
- › Ko donosi odluke?
- › Kako su definisani tokovi komunikacija između aktera?
- › Kako su definisani načini rada?

Istraživanje je nastalo kao deo online simpozijuma „Knjižnice kao zajednička dobra“ pod incijativom Goethe-Institut Kroatien u saradnji sa udruženjem Ministarstvo prostora iz Beograda, koje je održano u novembru 2020. godine.

Namera ovog simpozijuma je bila da podstakne razgovor o konceptu zajedničkih dobara u kontektu knjižnica, te da otvorи prostor za razmenu ideja i primera dobre prakse unapređenja procesa rada, proizvodnje i života u zajednici. Cilj konferencije je da učesnicima i učesnicama predstavi i približi modele knjižnica kao zajedničkih dobara i aspekte koje takva konceptualizacija podrazumijeva (fizičke, obrazovne, organizacijske, upravljačke, digitalne) odnosno pokrene raspravu o uspostavljanju tih modela u lokalnom kontekstu, o njihovom unapređenju i podršci tim modelima.

PROGRAM, 3. NOVEMBAR 2020

9.00 – 9.30

Dobrodošlica i predstavljanje programa,
Snježana Božin, Goethe Institut Kroatien

09.30 – 10.00

Knjižnice kao zajednička dobra – uvod i kontekstualizacija,
Iva Čukić, Ministarstvo prostora

10.00 – 10.45

Zajednička dobra i demokratske inovacije,
Vedran Horvat, Institut za političku ekologiju

11.15 – 12.00

Zajednički skupovi taktičkih veza,
Mario Hibert, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

13.00 – 13.45

*Digitalna javna knjižnica: kulturno-tehnološka
preobrazba koja se nije dogodila?,*
Tomislav Medak, Multimedijalni institut (MI2)

13.45 – 14.30

*Dostupno svima? Par teza o univerzalnom
pristupu znanju i prostoru,*
Dubravka Sekulić, Royal College of Art London

15.00 – 16.00

Knjižnice kao zajednička dobra – predstavljanje istraživanja,
Iva Čukić, Ministarstvo prostora

LITERATURA

- Beagle, D. (1999). Conceptualizing an information commons. *The Journal of Academic Librarianship*, 25(2), 82-89.
- Beagle, D. (2002). Extending the information commons: From instructional testbed to Internet2. *Journal of Academic Librarianship*, 28(5), 287-296.
- Beagle, D. 2006. *The information commons handbook*. New York: Neal-Schuman.
- Benkler, Y. (2003). The Political Economy of Commons. *Upgrade IV/3*, 6-9.
- Benkler, Y. (2004). "Sharing Nicely": On shareable goods and the emergence of sharing as a modality of economic production. *Yale Law Journal*, Vol. 114, 273 - 358.
- Bennett, S. (2003). *Libraries Designed for Learning*. Washington, DC: Council on Library and Information Resources.
- Bickford, D. J., & Wright, D.J. (2006) Community: The Hidden Context for Learning. U: D. G. Oblinger (ed.), *Learning Spaces* (Chapter 4). Dostupno na: www.educause.edu/research-and-publications/books/learning-spaces/chapter-4-community-hidden-context-learning
- Bonnanda, S., & Donahuea, T. (2010). What's in a Name? The Evolving Library Commons Concept. *College and Undergraduate Libraries* 17 (2 – 3), 225–233.

Brown, M., & Long, P. (2006) Trends in Learning Space Design. U: D. G. Oblinger (ed.), *Learning Spaces* (Chapter 9). Dostupno na: www.educause.edu/research-and-publications/books/learning-spaces/chapter-9-trends-learning-space-design

Boyer, E. L. & Mitgang, L. D. (1996) *Building Community: A New Future for Architecture Education and Practice*. Princeton, N.J.: The Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.

Clement, F., Harcourt, W., Joshi, D., & Chizu, S. (2019). Feminist political ecologies of the commons and communiting. *International Journal of the Commons*, 13(1), 1–15.

Demas, S. (2005). *From the ashes of Alexandrea: What's happening in the college library?*. Washington, D.C.: Council on Library and Information Resources.

Dolenc, D., Majstorović, D., Medarov, G., Sekulić, D., Simović, V., & Tomašević, T. (2013). The Struggle for the Commons in the Balkan, Commons Working Group. Zagreb: Subversive Forum. Dostupno na: www.grupa22.hr/wp-content/uploads/2014/01/G22-WPStruggle-for-the-Commons_Balkan-Forum-2013.pdf

Federiči, S. (2013). *Kaliban i veštica. Žene, telo i prvobitna akumulacija*. Zrenjanin: Burevesnik.

Federici, S. (2019). *Re-Enchanting the World Feminism and the Politics of the Commons*. Oakland: PM Press.

Harvey, D. (2012). *Rebel cities: from the right to the city to urban revolution*. London: Verso.

Helfrich, S. (2012). We have to reformulate the role of the state as enabler of the commons. Intervju: Rob Hopkins. Transition Culture, October, 2012. Dostupno na: www.transitionculture.org/2012/10/02/an-interview-with-silke-helfrich-we-have-to-reformulate-the-role-of-the-state-as-enabler-of-the-commons

Heitsch, E. K., & Holley, R. P. (2011). The information and learning commons: Some reflections. *New Review of Academic Librarianship*, 17(1), 64-77.

Hess, Ch., & Ostrom, E. (2007). "Introduction: An Overview of the Knowledge Commons". U: Ch. Hess & E. Ostrom (eds.), *Understanding Knowledge as a Commons: From Theory to Practice*. Cambridge: The MIT Press, 3–26.

Hess, Ch. (2008). Mapping the New Commons. *SSRN Electronic Journal*. Dostupno na: papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1356835

Hibert, M. (2019). *Digitalni odrast i postdigitalna dobra*. Zagreb: Multimedijalni institute miz & Institut za političku ekologiju.

Hicks, J., & Dressner, J. (2014) Libraries Now: A Day in the Life of NYC's Branches. [Video]. Dostupno na: www.nypl.org/speakout/librariesnow?hspace=258346

Himmelfarb, G. (1999). Revolution in the library. *Library Trends*, 47 (4), 612-619.

Howden, J. (2008). The Saltire Centre and the learning commons concept. U: B. Schader (ed.), *Learning commons: Evolution and collaborative essentials*. Oxford, UK: Chandos Publishing, 201–226.

Krasny, E., et al. (2014). *The Right to Green: Hands-ON Urbanism 1850-2012*. Hong Kong: MCCM Creations.

Linebaugh, P. (2007). *Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*. Berkeley, CA: University of California Press.

Loertscher, D., Koechin, C., & Zwaan, S. (2008). *The New School Learning Commons Where Learners Win*. Learning Commons Press.

Lyndon, M. (2012). *Tactical Urbanism, Volume I*. Dostupno na: http://issuu.com/streetplanscollaborative/docs/tactical_urbanism_vol.1

Marcuse, P. (2009). From critical urban theory to the right to the city, *City* 13, Issues 2-3, 185-197.

Marx, K. (1967). *Capital, Volume One*. New York: International Publishers.

Mattern, Sh. (2020) *Knjižnice kao infrastruktura*. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, Art radionica Lazareti, Studio Pangolin.

Mattei, H. (2011). The State, the Market, and some Preliminary Question about the Commons. International University College Paper. Dostupno na: ideas.iuctorino.it/RePEc/iuc-crpaper/1-II_Mattei.pdf

Matthews, K. E., Andrews, V., & Adams, P. (2011). Social Learning Spaces and Student Engagement. *Higher Education Research and Development* 30 (2), 105–120.

Mišković, D., et al. (2015) *Prema institucionalnom pluralizmu: Razvoj društveno-kulturnih centara*. Zagreb: Zaklada Kultura nova.

Nightingale, A. J. (2019). Commoning for inclusion? commons, exclusion, property and socio-natural becomings. *International Journal of the Commons* 13(1), 16–35.

Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge: University Press.

Peck, M. S. (1993). *Meditations from the Road*. New York: Simon and Schuster.

Petrović, M. (2012). Pretpostavke novog modela upravljanja okruženjem u Srbiji. *Sociologija*, Vol LIV, No1, 81- 104.

Rocky View Schools. (2020) Transformation to Learning Commons. Dostupno na: www.rockyview.ab.ca/assets/archive/learning/teaching/assets/learning-commons-planning-framework

Rudman, L. & Rein, M. (2012). The means of production (Intervju sa Silvia Federici). *Race, Poverty & the Environment*, 19(2), 55-59. Dostupno na: www.reimaginepe.org/fles/19-2.federicirudman-rein.pdf

SEEDS. (2015). Temporary Use Practice. University of Sheffield. Dostupno na: www.seeds-project.com/assets/doc/Temporary-Use-Practice.pdf

Sinclair, B. (2007) Commons 2.0: Library Spaces Designed for Collaborative Learning. Dostupno na: er.educause.edu/articles/2007/11/commons-20-library-spaces-designed-for-collaborative-learning

- Smith, K. (2011). Researching the Information Commons (RIC). *Library Hi Tech News* 28 (3), 20 – 24.
- Soderdahl, P. A. (2011). Library classroom renovated as an active learning classroom. *Library Hi Tech*, 29(1), 83-90.
- Somerville, M., & Harlan, S. (2008). From Information Commons to Learning Commons and Learning Spaces: An Evolutionary Context. U: B. Schader (ed). *Learning Commons: Evolution and Collaborative Essentials*, Oxford: Chandos, 1 – 36.
- Spencer, M. E. (2006). Evolving a new model: The information commons. *Reference Services Review*, 34(2), 242-247.
- Steiner, H. M., & Holley, R. P. (2009). The past, present, and possibilities of commons in the academic library. *Reference Librarian*, 50(4), 309-332.
- Stuart, C. (2009). Innovative spaces in ARL libraries: Results of a 2008 study. Dosupno na: www.arl.org/rtl/space/2008study/
- Sullivan, R. M. (2010). Common Knowledge: Learning Spaces in Academic Libraries. *College and Undergraduate Libraries* 17 (2 – 3), 130 – 148.
- Tomašević, T., Horvat, V., Midžić, A., Dragšić, I., & Dakić, M. (eds.) (2018). *Commons in South East Europe: Case of Croatia, Bosnia & Herzegovina and Macedonia*. Zagreb: Institute for Political Ecology.
- Turner, A., Welch, B., & Reynolds, S. (2013). Learning Spaces in Academic Libraries – A Review of the Evolving Trends. *Australian Academic & Research Libraries*, Vol. 44, NO. 4, 226-234.

Višnić, E. (2013). Prijedlog programa rada za POGON – Zagrebački centar za nezavisnu kulturu i mlade u razdoblju 2013-2017. Dostupno na: www.upogoni.org/wp/wp-content/uploads/2010/04/Pogon_ProgramRada_2013-2018_FINAL.pdf

Wheatley, M.J. (1992). *Leadership and the New Science*. San Francisco: Berrett-Koehler.

Wolfe, J.A., Naylor, T., & Drueke, J. (2010). The Role of the Academic Reference Librarian in the Learning Commons. *Reference & User Services Quarterly*, 50(2), 108–113.

IMPRESSUM

Čukić, Iva: Razvoj knjižnica kao zajedničkih dobara

© Iva Čukić i Goethe-Institut Kroatien

Zagreb-Beograd 2020.

Dizajn: Petra Milički

Nakladnik: Goethe-Institut Kroatien,
Ulica grada Vukovara 64, Zagreb

